

IGOR HRUŠOVSKÝ V PÄŤDESIATYCH ROKOCH

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Význam Igora Hrušovského v dejinách slovenskej filozofie je nepopierateľný. Od neho vychádza niekoľko najdôležitejších iniciatív, ktoré určujú podoby filozofovania až do súčasnosti. Mnohí z nás práve jemu vďačia za najdôležitejšie ideové podnety. Predsa len, aj Igor Hrušovský má svojho kostlivca v skrini a tým kostlivcom je jeho pôsobenie v päťdesiatych rokoch a texty, ktoré v týchto rokoch napísal a uverejnil. Myslím, že je načase hovoriť otvorene aj o jeho pôsobení v tomto období. Nakoniec, existuje len jeden spôsob, ako sa vyrovnáť s kostlivcami v skrini, a to hovoriť o nich otvorene. Len vtedy stratia svoju moc a prestanú byť prekážkou realistického pohľadu na naše vlastné dejiny.

Hovoriť o Igorovi Hrušovskom v päťdesiatych rokoch možno z niekoľkých hľadísk. Zrejme by sa patrilo začať rozborom diela, analýzou toho, čo Hrušovský v tých rokoch napísal. Nakoniec, filozof „do dejín“ ani nijako ináč ako svojimi textami nevstupuje, nič iné sa „v dejinách“ ani neráta, prípadne ak sa ráta, tak len ako marginália, poznámka pod čiarou. Podľa bibliografie zostavenej Filozofickým ústavom SAV Igor Hrušovský v rokoch 1949 – 1956 publikoval štyri knihy¹ a dvanásť štúdií vo filozofických časopisoch a zborníkoch. Myslím, že pre každého, kto pozná Hrušovského z jeho diel publikovaných v druhej polovici šesťdesiatych rokov, musí čítanie, resp. už pokus o čítanie jeho textov z päťdesiatych rokov spôsobiť šok. Hrušovský v šesťdesiatych rokoch mal „svoj“ osobitý spôsob písania, jeho vety mali svoju individualitu, jeho texty sa dali identifikovať, i keby neboli podpísané. Texty, ktoré vyšli pod Hrušovského menom v päťdesiatych rokoch, však nenesú skoro nijakú stopu individualnosti. To sa týka tak „obsahu“, ako aj „formy“: skoro všetky sú to kompilácie z iných dobových brožúrok. Písal tak, ako sa v tomto období písalo: píše o tom, o čom písali všetci (resp. skoro všetci), ktorí v tomto období písali. Cituje dobové autority: Lenina, Stalina, Engelsa, Lysenku, sovietskych autorov. V jeho textoch z týchto rokov je veľmi málo osobitosti, niet tam skoro nijakej „vlastnej“ myšlienky. V tomto ohľade nemožno Hrušovského porovnávať s význačnými autormi stalinského obdobia: G. Lukácsom, E. Blochom, R. Garaudym, S. L. Rubinstejnem, T. Pavlovom alebo s niektorými českými marxistami začiatku päťdesiatych rokov, napr. s mladým K. Kosíkom. Spomínaní autori splynuli totiž s dobovým dogmatizmom „po svojom“, a preto sa aj dá oddeliť to, čo je „ich“, od toho, čo patrí „dobe“.² Hrušovský sa v tomto období intelektuálne, ako autor temer dokonale deindividualizoval. Ísť na tieto texty klasickými interpretačnými technikami, t. j. pokúsiť sa najprv pochopiť ich osobitosť z nich samých a potom ich začleniť do dobových ideových a kultúrno-historických súvislostí, kontextualizovať, sa skoro nedá. Zdá sa, akoby Hrušovského texty z tohto obdobia nemali nijaký „vlastný ob-

¹ Sú to: *Dialektika spoločenského vývinu* (1949), *Filozofia v dejinách triednych zápasov* (1952), *Niektoré otázky gnozeológie* (1953) a *Filozofia a veda* (1955). Nasledujúca kniha *Tri iniciatívy v dejinách filozofie* vyšla až v roku 1959.

² Pričom si nemyslím, že títo autori sledovali taktiku „bohu božie, cisárovi cisárovo“, i keď niektorí z nich ex post takto interpretovali svoje písanie.

sah“.³ Zostáva teda sústrediť sa na „kontext“, dobové súvislosti. On sám jednu zo základných direktív historického skúmania už v prvej polovici štyridsiatych rokov formuluje takto: „Ak chceme podať pokiaľ možno úplný výklad nejakej myšlienkovvej sústavy, nestačí len preskúmať jej písomný záznam, ale treba sa nám oboznámiť i s jej filiačnými súvislosťami a s celým kultúrnym kontextom, ktorý jej formovanie nejako ovplyvňoval“ ([2], 109).

Aké boli teda filiačné súvislosti, kultúrny, resp. politický kontext, v ktorom tieto texty vznikali? Ide o niekoľko prekrývajúcich sa kontextov⁴ a sústredím sa len na jeden z nich: na osobnostný kontext, na Hrušovského cestu päťdesiatymi rokmi. Pri sledovaní tohto kontextu je možno zoznam pozícií, ktoré Hrušovský v tomto období zastával, dôležitejší ako zoznam publikácií. A vôbec, Hrušovského cesta, či, presnejšie, vzostup inštitúciami v týchto rokoch má zvláštnu podobu. Až do roku 1945 pôsobil ako knihovník Univerzitnej knižnice. Po roku 1945 sa stáva zástupcom riaditeľa a potom na krátky čas aj riaditeľom Univerzitnej knižnice. To boli významné miesta, určite významnejšie ako dnes, predsa však to boli pozície tretieho alebo štvrtého sledu. Jeho vzostup začína až po roku 1948, keď sa dostáva – do roku 1951 ako nešťastník – na stále vyššie pozície: v roku 1953 bol zároveň rektorom UK, vedúcim Katedry dejín filozofie na FF UK, externým riaditeľom Filozofického ústavu SAV, predsedom spoločenskovednej sekcie SAV, šéfredaktorom filozofického časopisu, predsedom Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Nominálne teda Hrušovský v prvej tretine päťdesiatych rokov obsadzoval zároveň všetky dôležité posty v inštitucionálnej hierarchii riadenia spoločenských vied na Slovensku. Nevieť ako dnes, ale vtedy si každý jasne uvedomoval rozdiel medzi nominálnymi a reálnymi hierarchiami, medzi nominálnou a reálnou mocou, ale aj tak, nikto pred Hrušovským a nikto po ňom nemal takú silnú pozíciu v slovenských akademických hierarchiách.

Ako vlastne prebiehal u Hrušovského proces „prechodu“ do nových pomerov? O psychológii tohto prechodu nič nevieme, jeho morálne hodnotenie rád prenechám povolanejším.⁵

Analýza fungovania vedeckých a vzdelávacích inštitúcií v tomto období, toho, ako sa vtedy „robila kariéra“, je iste zaujímavou témou pre historikov. K dispozícii je i mnoho autobiografického materiálu. Psychológii sa však celkom vyhnúť nedá. Už preto nie, že Hrušovský sám, keď ex post, na konci šesťdesiatych otvorene a v sedemdesiatych rokoch skrytejšie, charakterizoval päťdesiate roky, tak vždy len v psychologických, sociálno-psychologických alebo psychoanalytických termínoch, nikdy nie v politických kategóriách.

Už spôsob, ako Hrušovský charakterizuje toto obdobie, svedčí o tom, že sa od začiatku šesťdesiatych rokov programovo snažil „zabudnúť“ na päťdesiate roky a doslova ich v ich konkrétnej podobe „vygumoval“ zo svojej pamäti. Zároveň sa však, aj keď len v abstrakcii a niekoľkonásobnej transfigurácii, vždy znovu vracia k tomuto obdobiu a hľá-

³ V roku 1965 sa Hrušovský sám o svojich prácach z tohto obdobia vyjadril takto: „Pokiaľ ide o moju vlastnú filozofickú aktivitu: ak sa okolo roku 1950 moje doterajšie práce vcelku hodnotili ako poplatné objektivizmu a akademizmu, sám sa domnievam, že moje neskoršie práce by boli rozhodne získali, keby boli poplatnejšie týmto črtám“ ([1], 102).

⁴ Tzv. „päťdesiate roky“ sú zloženým procesom, nemožno ich považovať za homogénny celok.

⁵ Nakoniec, v každej krajine, v každom dejinnom období sa po každom politickom prevrate skadiaľsi vynorí neuveriteľný počet nepoškvrnených, priam svätcov. A od svätca k sudcovi je, aspoň na Slovensku, vždy len krok, ba skôr pol kroku.

dá odpoveď na otázku, čo sa vlastne stalo v tomto období s ním a s jeho generačnými druhmi. Zreteľne hovorí aj o sebe, vždy však nepriamo a neosobne. Zrejme si uvedomoval, že ide o osobne mimoriadne háklivú tému.

Igor Hrušovský

V knihe *Problémy filozofie* vydanej v roku 1970,⁶ teda písanej zrejme v rokoch 1968 a 1969, Hrušovský hovorí o päťdesiatych rokoch toto: „Celé toto nástupné obdobie sa vyznačovalo veľmi imperatívnym a sugestívnym vplyvom zvíťazivšej ideologickej nadvahy (alebo super ego), až hypnotickým vplyvom niektorých ideologických a hypostazovaných pojmov a hesiel, ich tuhou afektívnou väzbou. Možno povedať, že kolektívny inštinkt, takto charakterizovaný, zreteľne pripomína ovzdušie magickej mentality“ ([3], 112). Vlastne vždy, keď hovorí o období začiatku päťdesiatych rokov, objaví sa jeden z prívlastkov: „sugestívny“, „hypnotický“, „magický“, „imperatívny“. Teda akoby ľudia v tomto období – samozrejme má na mysli ľudí, medzi ktorými sa pohyboval on – žili v akejsi hypnóze, v opojení, z ktorého potom, zrejme niekedy v druhej polovici päťdesiatych rokov, precitli. Hrušovský to formuloval takto: „Revolučný elán a dobovo podmienený entuziazmus determinuje a vplyva na zdôrazňovanie vždy len určitých vybraných faktorov a momentov... Globálna viera a zanietenie za veľké idey však tlmili analytický rozum a kritizmus. Až po rokoch viedli mnohé neblahé dejinné udalosti a trpké skúsenosti napokon k istej rehabilitácii kritického myslenia“ ([3], 121).

V každom prípade si musíme položiť otázku, prečo Hrušovský do „toho po roku 1948 išiel“, prečo sa rozhodol podriaďiť sa oficiálnemu „duchu doby“. V jeho rozhodnutí iste hralo úlohu niekoľko faktorov. Určite tam, aspoň na začiatku, bolo aj isté vedomie misie, akoby historické poverenie podieľať sa na „modernizácii“ Slovenska. Iste svoju úlohu hralo aj povedomie zodpovednosti, presvedčenie, že nech sa deje, čo sa deje, je potrebné zabezpečiť fungovanie vzdelávacích a vedeckých inštitúcií. Nakoniec, nemožno zabudnúť, že inštitucionálna štruktúra vedy na Slovensku sa kompletizovala na začiatku päťdesiatych rokov a doteraz vlastne väčšina slovenských vedcov pôsobí v inštitucionálnych rámcoch vytvorených v tých rokoch. Zrejme sa nedajú vynechať z hry ani osobné ťažkosti, potreba uznania. A do úvahy je potrebné zobrať aj to, že politická angažovanosť v systémoch „reálneho socializmu“ mala svoju neblahú logiku: politika bola ako onen povestný čert, ktorému podáš prst a on ti uchmatne celú ruku.

Všetky tieto momenty boli pri Hrušovského angažovaní sa určite prítomné. Nakoniec, nejde len o individuálnu psychológiu, týka sa viacerých. Veď analogickým spôsobom ako on sa do „päťdesiatych“ rokov zaplietli viacerí jeho generační druhovia.

Nech začneme kdekoľvek, či už pri povedomí misie a zodpovednosti, či pri hľadaní uznania alebo pri zatiahnutí sa do politickej angažovanosti, vždy narazíme na paradox. Roku 1948 mal Igor Hrušovský štyridsaťjeden rokov, bol teda vo veku, ktorý už príliš nepraje entuziazmu. Okrem toho, Hrušovský ako osoba bol skôr skeptický, ironický, neraz až posmešný k svojmu okoliu, aspoň mne sa tak javil na konci šesťdesiatych rokov.

Teda ani tu nemožno hovoriť o nejakej dispozícii k entuziazmu. Pokiaľ tieto roky on sám identifikoval prostredníctvom entuziazmu, možno ide o racionalizáciu, alebo i psychológiu oneskorenej kariéry: predsa knihovník do roku 1945 sa na začiatku päťdesiatych rokov stáva, aspoň podľa formálnej hierarchie, najsilnejším mužom spoločenských vied na Slovensku.

⁶ Štylistika textu zreteľne odráža ovzdušie, ktoré je charakteristické pre „šesťdesiate roky“, text však už nesie stopy redigovania typické pre začiatky obdobia normalizácie. Hrušovský umiestňuje svoje myšlienky, obvykle ide o variácie ideí zo štyridsiatych rokov, do dobového kontextu prostredníctvom odkazov predovšetkým na idey českých filozofov (R. Kalivoda, J. Zelený, L. Tondl, M. Král). Zreteľný odkaz na K. Kosíka sa už dostal do knihy cez uvedenie „Istý súčasný sovietsky filozof ...“ (s. 115).

Zostaňme však v kontexte ideí! Čo prekazalo a čo pomáhalo Hrušovskému „prejsť“ do nových pomerov, urobiť v nich takú závratnú kariéru? Musíme si teda položiť otázku, či v Hrušovského spôsobe myslenia nebolo niečo, čo umožnilo „akceptovať“ dobový tlak. Ide totiž o to, že môžeme porovnávať.⁷

Samozrejme, nový režim potreboval svoje „osobnosti“, dnes by sme povedali „celebrity“, a potreboval svojich nepriateľov. Podľa akých kritérií si režim „osobnosti“ a „nepriateľov“ vyberal, to je osobitná otázka. Koleso osudu sa točilo vtedy bláznivo rýchlo a z večera do rána sa „osobnosť“ menila na „nepriateľa“. Menej často, ale stávali sa aj opačné prípady.

Hrušovský bol v roku 1948 už jasne profilovanou osobnosťou. Patril síce do skupiny salónnych ľavičiarov, s rešpektom písal o marxizme, dokonca už aj v habilitačnej práci z roku 1936 citoval Lenina ([4], 8), v roku 1946 vydáva monografiu o F. Engelsovi. V jeho knihách a statiach napísaných do roku 1948 nachádzame dosť „akademického“ marxizmu, nenachádzame tam však ani stopy po „straníckom marxizme“. Dokonca z hľadiska „straníckeho marxizmu“ ide o typický „objektivismus“. Nakoniec, kritiky tohto typu sa Hrušovskému dostalo na začiatku päťdesiatych rokov dosť, i keď bol v už spomínaných vysokých pozíciách. Hrušovský sám v knihe *Filozofia a veda* v dobe primeranej „sebakritickosti“ píše: „Publikačné prejavy protifašisticky zmýšľajúcich filozofov a vedeckých pracovníkov v podmienkach klérofašistického režimu u nás vcelku nemohli prekročiť isté hranice spôsobu vyjadrovania. Preto sa siahlo k metóde maskovania. Pravda nemožno tvrdiť, že sa vedeli voliť vždy najvhodnejšie metódy maskovania a že by boli dostatočne ovládali marxistický svetonáhľad“ [5].

Zastávam názor, že „prechod“, resp. angažovanie sa v nových pomeroch boli podmienené nielen tlakom režimu, osobnou povahou, ale aj povahou Hrušovského myslenia. Komplex ideí, s ktorými pracoval a ktoré sa stali opornými bodmi, by sme mohli nazvať pokrokárskym eklekticismom. Na Slovensku so silnou dominanciou religiózne viazaného myslenia, už to stačilo, aby „pokrokár“ dostal možnosť „stať sa naším“. Najmä keď sa k tomu pridružil fakt, že z ideí, ktoré boli nejako viazané na ideológiu Slovenského štátu, respektíve z „nemeckých ideí“ tridsiatych rokov sa na Hrušovského nič nenalepilo. Akoby proti tomuto typu ideí bol absolútne imúnny. Už jeho práca z roku 1942 *Vývin vedeckého myslenia* je kompatibilná s marxizmom. Miera kompatibility s marxizmom je ešte väčšia v monografii o Francisovi Baconovi z roku 1945 a v monografii o Engelsovi z roku 1946. S nespočetným množstvom formulácií, ktoré sú použité v týchto prácach, sa stretávame ešte aj v jeho posledných textoch. Hovorím o kompatibilite s marxizmom, nie o zhode s ním, pretože Hrušovskému marxizmus ako konkrétna filozofia dejín, ako teória kapitalizmu a jeho prekonávanie – súdiac podľa textov – skoro nič nehovoril.

Hrušovského myslenie sa homogenizovalo až v sedemdesiatych rokoch, dovtedy kombinuje, resp. pokúša sa spojiť idey, ktoré sa obvykle nevyskytujú „spolu“ a vlastne sa ani syntetizovať nedajú. V tomto zmysle bolo jeho myslenie polycentrické, resp. eklektic-

⁷ A to nie s tými, ktorí sa rozhodli pre „jasné nie dobe“, ale s tými, ktorí „išli s dobou“. Pripomenul by som knihu Vojtecha Filkorna *Predheglovská logika*, ktorá vyšla v roku 1953. Je to kniha, ktorá stojí aj dnes, dokonca aj s tými citátmi zo Stalina, sú totiž vybrané tak, že by sa pod ne mohol podpísať aj súčasný filozof. Nejde však o citáty. Citáty môžu byť použité ako zdroj obsahu, ako ornament alebo ako vyznanie lojality. Otáznymi sú citáty vtedy, keď sa stanú „obsahom“. Osobne si myslím, že intelektuálne z marazmu päťdesiatych rokov slovenskú filozofiu vyviedol Vojtech Filkorn.

ké. Nie je to však bezbrehý eklekticismus, skôr by sme mohli hovoriť o viazanom, prípadne usmernenom eklekticizme. Je viazaný témami a usmernený relatívne stálym okruhom inšpirujúcich ideových iniciatív.⁸ Od začiatku jeho ideového vývoja jeho myslenie osciluje medzi vitalizmom Hansa Driescha, logickým pozitivizmom, štrukturalizmom v podobe, akú mu dal Jan Mukařovský, a verziou dialektiky Fridricha Engelsa. Vysoké hodnotenie F. Engelsa⁹ je istou zvláštnosťou. Hrušovský v priebehu rokov mierne inovuje zdroje svojej inšpirácie: namiesto Driescha dostáva slovo Bertalanffy, idey z Viedne sú nahradené ideami z Oxfordu, štrukturalizmus zostane pre neho vždy reprezentovaný Janom Mukařovským, Engelsa nahrádzajú doboví marxisti, pričom skoro všetci, na ktorých sa Hrušovský odvoláva, skončili ako „revizionisti“. Ale aj tak, Hrušovského inšpiračné zdroje sa nie príliš „znášajú“, ide o koncepcie, ktoré sa vymedzujú voči sebe: Driesch so svojimi entelechiámami a ekvifinalitami sa asi nedá „preložiť“ do jazyka logického pozitivizmu. A podobne je tvarovaný aj vzťah medzi štrukturalizmom a engelsovskou verziou dialektického materializmu. Keď sa však na tieto koncepcie pozrieme z tematického hľadiska, teda z hľadiska toho, čo považujú za centrálné jadro, tak sa zrazu ocitneme vo svete inšpiratívnych konvergencií. Hrušovského myslenie bolo teda polycentrické, pohybovalo sa medzi niekoľkými komplexmi ideí. Nepodarilo sa mu ich do konca štyridsiatych rokov „zjednotiť“. Práve táto okolnosť mu umožnila, že v päťdesiatych rokoch „prijal“ dobový stalinizmus a v šesťdesiatych rokoch naň „zabudol“. Až v šesťdesiatych rokoch nachádza v štrukturoológii centrálnu perspektívu, ktorá mu má umožniť prejsť od koordinácie inšpirácií k ich osobnostnému pretvoreniu a k pokusu o ich pôvodnú syntézu.

Záver. Päťdesiate roky mali pre Igora Hrušovského intelektuálne katastrofálne dôsledky. Stratil kontakt s vývojom logického pozitivizmu a modernej logiky, stratil kontakt s vývojom moderného – biológou inšpirovaného – filozofického myslenia. Taktika argumentovať odvolávaním sa na autority sa mu stala pascou, z ktorej sa nedokázal dostať. Nakoniec stratil reálny kontakt aj s vývojom marxizmu. V šesťdesiatych rokoch sa vracia k svojim ideám zo štyridsiatych rokov, pokúša sa ich renovovať. Zároveň hľadá ústrednú ideu, ktorá mu umožní syntetizovať jeho východiskové ideové inšpirácie. Otázka, do akej miery sa mu to podarilo, však zostáva otvorená.

Pri hodnotení Hrušovského pôsobenia v päťdesiatych rokoch však musíme vziať do úvahy ešte jeden, možno ten najdôležitejší faktor: Predstavme si, že by slovenská filozofia išla do uvoľnenejších pomerov šesťdesiatych rokov v réžii ostarnutých zväzákov a dosluhujúcich aparátikov, že by v nej nebol Igor Hrušovský a jeho žiaci, ktorí sa rozhodli na „päťdesiate roky“ svojho učiteľa zabudnúť a rešpektovali ho ako autora diel zo štyridsiatych rokov. Ako by to vyzeralo v takom prípade? Ako by sme na tom boli my dnes?

⁸ Hrušovského často opakovanú definíciu pojmu štruktúra vlastne môžeme čítať ako isté legitimovanie jeho vlastného polycentrizmu, resp. eklekticizmu: „... pojem štruktúry... možno globálne definovať ako jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetu, jednotu jeho vnútornej diferenciacie... Špecifický charakter predmetu, jeho štruktúry, nie je výsledkom jeho jednotlivých črt ponímaných izolovane, ale ich funkčnej a protirečivej jednoty“ ([6], 51).

⁹ U Hrušovského sa skoro nedá nájsť priame odvolanie sa na Marxa. Na Marxa odkazuje vždy v abstraktných súvislostiach, pričom formou odkazu je odvolávanie sa na autoritu. A vôbec, u Hrušovského nachádzame prekvapujúce množstvo argumentovania odvolávaním sa na autority.

LITERATÚRA

- [1] HRUŠOVSKÝ, I.: *Problémy, portréty, retrospektívy*. Bratislava 1965.
- [2] HRUŠOVSKÝ I.: *Kapitoly z teórie vedy*. Bratislava: SAV 1968.
- [3] HRUŠOVSKÝ I.: *Problémy filozofie*. Bratislava: Obzor 1970.
- [4] HRUŠOVSKÝ, I.: *Invencia a vývoj*. Bratislava 1935.
- [5] HRUŠOVSKÝ, I.: *Filozofia a veda*. Bratislava: VSAV 1955.
- [6] HRUŠOVSKÝ, I.: *Dialektika bytia a kultúry*. Bratislava: Tatran 1975.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6137/26.

prof. PhDr. František Novosád, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR